

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์จินตภาพเรื่องคติจักรวาล

ของวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร

ปริยานุช คำสนอง

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ

และนักศึกษาชั้นปีที่ ๑/๒๕๖๕ ในวิชาสถาปัตยกรรมไทย

๒๐/๖/๒๕๖๗

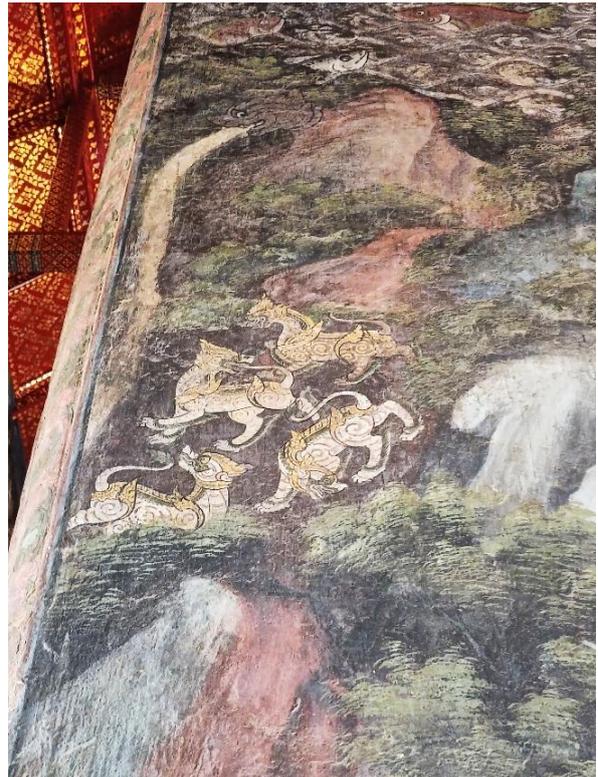
จากแนวความคิดเรื่องคติไตรภูมิจักรวาลในศาสนาพุทธ ได้อธิบายรูปสัณฐานของจักรวาลคติตามความเชื่อ กล่าวถึง ปริมาณของภพภูมิออกที่แบ่งเป็น กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ ในจักรวาลนั้นมีเขาพระสุเมรุ(เขาสีเนรุ) เป็นศูนย์กลางบนยอด เขาเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เหนือขึ้นไปบนอากาศมีสวรรค์และพรหมลอยสูงขึ้นไปเป็นชั้นๆ ล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์ ล้อม รอบเป็นวงแหวน ๗ ชั้น แต่ละชั้นคั่นด้วยมหานิสีทันทรร ถัดจากภูเขาวงแหวนนอกสุดเป็นมหาสมุทรกว้างใหญ่ไพศาลกลาง มหาสมุทรมีทวีปประจำทิศทั้งสี่^๑ รูปสัณฐานดังกล่าวได้ถูกมาใช้เป็นแนวความคิดหลักในการออกแบบวัดสุทัศนเทพวราราม ส่งผลให้รูปแบบสถาปัตยกรรม การวางผังอาคารและงานจิตรกรรมที่ใช้ในการประดับตกแต่ง ก็มีรูปแบบที่สอดคล้องกัน เช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ ภายในพระวิหารหลวงและพระอุโบสถ

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ รูปเกษรสิงหะ (ตามจารึก) รูปไกรสรราชสีห์และรูปปางแปร่ง เหนือบานหน้าต่างภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
ที่มา : ปริยานุช (๒๕๖๗)

^๑ ฉลองเดช คูพานุมมาต, ๒๕๕๔, การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธรูปศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัย A Study on Buddhist Cosmology Conception in Lan Na Paintings for the Creations of Contemporary Arts, เชียงใหม่ : คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เรื่องราวของป่าหิมพานต์ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยมาตั้งแต่ยุคสุโขทัย ที่ชื่อ **ไตรภูมิอภินิหาร** หรือ **ไตรภูมิพระร่วง** โดย พญาลิไทย^๒ คติความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิถูกถ่ายทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยปรากฏหลักฐานอยู่ในงานวรรณกรรม ประเภท คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่ถูกแต่งขึ้นทดแทนหนังสือไตรภูมิเดิมที่หายสาบสูญไปแต่คราวเสียกรุง ตามพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต และพระราชาคณะ ชำระเรียบเรียง จนเป็น **คัมภีร์ไตรภูมิโลกวิจรณยถา** หรือ **ไตรโลกวิจรณยถา** ที่มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงกำเนิดของโลกและจักรวาล โลกสี่ฐาน เทวโลก ภพภูมิต่างๆ แนวทางให้บรรลู่ถึงพระนิพพาน รวมไปถึงดินแดนป่าหิมพานต์และสัตว์หิมพานต์ จัดเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับหลวงที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์^๓

ภาพจิตรกรรมฝาผนังสัตว์หิมพานต์ กิณนร กับนกรหัน(ซ้าย)และรูปไกรสรราชสีห์ (ขวา) ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๖)

จากฐานข้อมูลไทยศึกษาสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ สัตว์หิมพานต์ คือ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ตามคติความเชื่อในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ และในไตรภูมิของพระพุทธศาสนา โดยป่าหิมพานต์นี้ตั้งอยู่ที่บริเวณรอยต่อระหว่างชมพูทวีปกับเขาพระสุเมรุ หรือบริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ที่มาจากจินตนาการของป่าที่อยู่ระหว่างตอนเหนือของประเทศอินเดียและตอนใต้ของประเทศเนปาล บริเวณเชิงเขาหิมาลัยซึ่งเป็นป่าดงดิบเขตร้อนที่มีความ

^๒ ที่มา : https://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5617&filename=i เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๗.

^๓ นิยะดา เหล่าสุนทร (ราชบัณฑิต), พีระพัฒน์ สำราญ, ๒๕๖๒, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม**, กรุงเทพฯ : วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร. หน้า ๖๓.

อุดมสมบูรณ์ ในคัมภีร์ไตรภูมิภคได้บรรยายภาพรายละเอียดของป่าหิมพานต์^๔ ไว้ว่า ป่าหิมพานต์ หรือ หิมวันต์ ถือเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บนยอดเขาสูงเสียดฟ้า ที่มียอดเขาสลับซับซ้อนถึง ๘๔,๐๐๐ ยอด ในผืนป่านี้เป็นที่สถิตของ เหล่าเทพเทวดาและเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ทรงคุณวิเศษต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นนักบวช ผู้ทรงศีล ฤาษี นักสิทธิ์ วิทยากร รวมถึงสิ่งมีชีวิตและสัตว์ต่างๆ เป็นดินแดนที่เร้นลับยากที่มนุษย์ธรรมดาจะเดินทางไปถึงหรือเข้าถึงได้

ในป่าหิมพานต์มีสระน้ำใหญ่ ๗ สระ โดยมีสระอนโณดาตเป็นศูนย์กลาง แวดล้อมด้วย ๕ เทือกเขา ภูเขาทั้ง ๕ ไน้มน้ำหากันคลุมสระอนโณดาตไว้ น้ำในสระอนโณดาตจะเต็มตลอดเวลา มีความใสสะอาดบริสุทธิ์ สายน้ำจากอนโณดาตจะไหลแยกออกเป็นธารน้ำไป ๔ ทิศ ยังความอุดมสมบูรณ์ให้แก่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายและธารน้ำทางด้านทิศใต้ ยังไหลลงสู่ดินแดนมนุษย์ กลายเป็นแม่น้ำ ๕ สาย หรือ "ปัญจมหานที" ได้แก่ แม่น้ำคงคา ยมนา มหิ สรรภูและอจิรวดี ถือเป็นสายน้ำที่สำคัญ สร้างและเป็นแม่น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์นำมาใช้ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญนำมาซึ่งความสิริมงคลตามความเชื่อ

จากภาพของป่าหิมพานต์ที่ได้ถูกพรรณาถึงความศักดิ์สิทธิ์และความแปลกพิศดาร ที่ถูกเสริมภาพลักษณะให้ต่างไปจากโลกทั่วไปด้วยภาพของสัตว์และสิ่งมีชีวิต ที่อาศัยอยู่ในป่า "สัตว์หิมพานต์" จึงมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสัตว์สามัญในธรรมชาติ โดยถูกอุปมาว่าไม่เคยมีใครเคยพบเห็นตัวจริงมาก่อน เมื่อผนวกเข้ากับจินตนาการ และความคิดสร้างสรรค์ของกวีจิตรกรและประติมากร ถ่ายทอดสื่อความคิดระหว่างกันจนปรากฏเป็นรูปธรรม ในระยะแรกมีสัตว์หิมพานต์เพียงไม่กี่ชนิดตามที่ปรากฏในวรรณกรรม คัมภีร์ชาดกทางพระพุทธศาสนา ในเวลาต่อมาจึงมีแนวคิดจินตนาการสร้างสรรค์ให้แปลกออกไปจากเดิมมากขึ้นเรื่อยๆและพัฒนาคลี่คลายมาสู่แบบแผน "ภาพสัตว์หิมพานต์" ปรากฏในงานศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์ความเป็นไทยอย่างชัดเจน^๕

สัตว์หิมพานต์เกิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างลักษณะของสัตว์ ๒ ชนิด หรือหลายชนิด เป็นได้ทั้งสัตว์บกกับสัตว์น้ำ หรือมีลักษณะประสมระหว่างมนุษย์กับสัตว์ชนิดต่างๆ โดยจำแนกลักษณะการสร้างสัตว์หิมพานต์ได้เป็น^๖

- สัตว์หิมพานต์ที่สร้างจากสัตว์ ๔ เท้า ๒ ชนิด ยกตัวอย่างเช่น สิงหนพุกฤษฐ (ม้ากับช้าง) ดุรงค์ไกรสร (ม้ากับสิงโต) และคชสีหะ (ช้างกับราชสีห์) เป็นต้น
- สัตว์หิมพานต์ที่สร้างจากสัตว์บกประสมสัตว์น้ำ ยกตัวอย่างเช่น กุมภินีมิตร (จระเข้กับเทพ) สินธุปักษี (ปลากับนก) และวารีกฤษฐ (ปลากับช้าง) เป็นต้น
- สัตว์หิมพานต์ที่สร้างจากสัตว์บกและสัตว์ปีก ยกตัวอย่างเช่น อสุรวายุภักษี (ยักษ์กับนกชนิดหนึ่งในตำนาน) เทพปักษี (เทพกับนก)และสกุณไกรสร (นกกับสิงโต) เป็นต้น

^๔ ที่มา : <https://www.facebook.com/DCP.culture/photos/a.424407221018189/3577281512397395/?type=3>

&paipv=0&eav=AfacysOwr-JLNIHuR9xWKhZ2MBq2BBc1eDrQvdUMSxc7jE-wQSVc5zqwd3Oza06Oqs&_rdr
เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๗.

^๕ นิยะดา เหล่าสุนทร (ราชบัณฑิต), พีระพัฒน์ สำราญ, ๒๕๖๒, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม**, กรุงเทพฯ : วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร. หน้า ๗๓.

^๖ กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร, ๒๕๖๑, **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. หน้า ๑๗.

ภาพจิตรกรรมฝาผนังสัตว์หิมพานต์ที่สร้างจากสัตว์บกประสมสัตว์น้ำ (มักับปลาและหนูกับหอย)
ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม
ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๖)

สำหรับชื่อเรียกสัตว์หิมพานต์แต่ละชนิด สมเด็จพระพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาสัตว์หิมพานต์ ไว้เป็น ๔ จำพวก คือ (๑) เป็นสัตว์ตรงๆ (๒) ลอกอย่างเขามา (๓) คัดขึ้นจากคำและ (๔) ผสมเอาตามใจชอบ^๗

^๗ กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร, ๒๕๖๑, **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. หน้า ๑๕.

“อย่างที่เรียกว่า สัตว์ตรงๆ นั้นก็เช่น ช้าง ม้า เป็นต้น อย่างที่ลอกเขามานั้นก็ เช่น สิงห์ สีสี่ เป็นต้น ที่คัดมา แล้ว ผิดไปจากเดิมไปนั้นเป็นธรรมดาที่ปลายมือของช่าง อย่างที่วาดคิดขึ้นมาจากคำก็คือ “ทักทอ” ก็มีมาในคำกลอนว่า “ทักทอนสิงห์เม่นหมี” ...อย่างที่ว่าผสมก็เช่น “เทราอัศวร”

ดังนั้นการจะเรียกชื่อสัตว์ที่คิดขึ้นนั้นก็เป็นการประสมคำศัพท์ขึ้นมาใหม่จากชื่อเดิมของสัตว์ทั้งสองชนิดที่นำมา ประสมกัน โดยอาจมีการเลือกใช้คำที่หมายถึงสัตว์ชนิดเดียวกันให้หลากหลาย เช่น คชปักษีและกรีนปักษา เป็นต้น แม้ชื่อทั้งสองจะบ่งบอกถึงสัตว์ที่สร้างมาจากช่างประสมกับนก แต่รูปลักษณ์ของสัตว์หิมพานต์ทั้งสองชนิดนี้ก็ไม่เหมือนกัน เพราะต่างก็ เกิดจากจินตนาการอิสระไรการสร้างสรรค์งานของช่างแต่ละคนนั่นเอง สัตว์หิมพานต์ในยุคแรกมีเพียง ๖ ชนิด (๑) ราชสีห์มี ๔ ประเภท (๒) ช้าง มี ๑๐ ตระกูล (๓) ปลา มี ๗ ชนิด (๔) ครุฑ อาศัยอยู่ที่ต้นจิวใหญ่ริมสระ “สิมพลี” ในป่าหิมพานต์ (๕) นาค มี ๖ ชนิด และ(๖) ราชหงส์อาศัยในถ้ำทอง เขาคิชฌกูฏ^๔

ปัจจุบันการจำแนกประเภทของสัตว์หิมพานต์ที่มีการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง คือ นายช่วง สเลลานนท์ ผู้ประพันธ์หนังสือ “ศิลปะไทย” ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ จำแนกสัตว์หิมพานต์เป็น ๓ ประเภทคือ สัตว์ทวิบาท (สองขา) สัตว์จตุบาท (สี่ขา) และปลา โดยเป็นการจำแนกตามความคล้ายคลึงทางสรีรภาพของสัตว์และจำแนกออกมาได้อีกเป็น ๑๕ ชนิด ดังนี้^๕

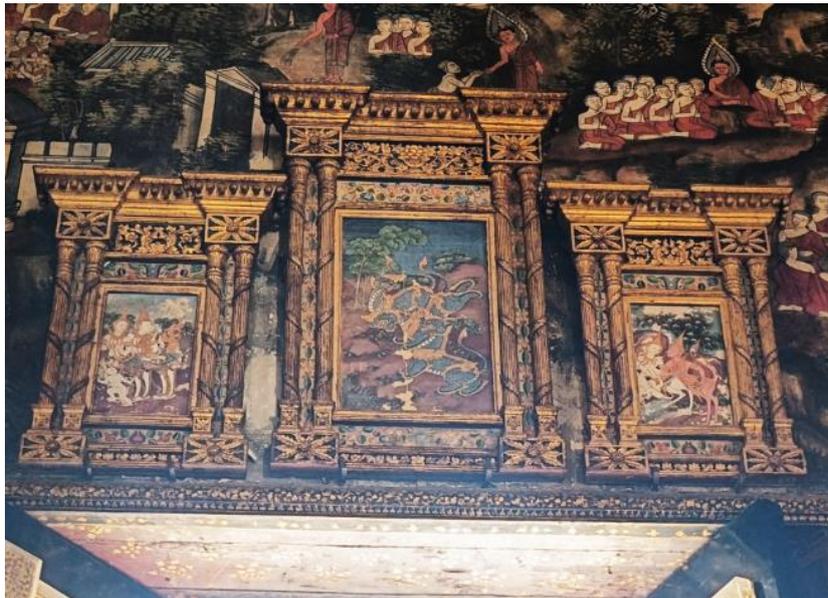
๑. **สัตว์ประเภทกิเลน** กิเลนเป็นสัตว์หิมพานต์ที่ได้รับมาจาก ประเทศจีน เช่นเดียวกับสัตว์หลายชนิดในจีน กิเลนตัวผู้กับตัวเมีย มีชื่อเรียก ไม่เหมือนกัน ตัวผู้มีชื่อเรียกว่า "กิ" ส่วนตัวเมียเรียกว่า "เลน" โดยทั่วไปเรียกโดยรวมว่า กิเลน ในตำนานจีน กิเลนมีหัวเป็นมังกร มีเขาเดียว (เขาแบบกวาง) มีร่างกายแบบกวาง แต่ผิวปกคลุมไปด้วยเกล็ด หางเหมือนหางวัวและมีกีบเหมือนม้า สัตว์วิเศษนี้ประกอบไปด้วยเบญจธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ไม้และโลหะ กล่าวกันว่า กิเลนมีชีวิตยืนยาวหลายพันปี สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย กิเลนจีน กิเลนไทยและกิเลนปีก
๒. **สัตว์ประเภทกวาง** สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย มาริศ พานรมฤคและอัปสรสีหะ
๓. **สัตว์ประเภทสิงห์** สัตว์ในป่าหิมพานต์ส่วนใหญ่จัดอยู่ในหมวดสิงห์ คงเป็นเพราะสิงห์เป็นสัตว์ที่ดุสง่า และน่าเกรงขาม สิงห์ในตำนานหิมพานต์สามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ ชนิดหลักๆ คือ ราชสีห์และสิงห์ผสม ราชสีห์เป็นสัตว์ที่มีพลังกำลังสูง ราชสีห์มีอยู่ด้วยกัน ๔ ชนิดคือ บันฑุราชสีห์ กาฬสีหะ ไกรสรราชสีห์และติณสีหะ

^๔ พระมณีพร ขนุนศิลาโร, พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา (๒๕๖๓), **คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ BELIEF IN HIMMAPAN FOREST TO INFLUENCE ON BUDDHIST ARTS**, วารสารพุทธมรดก ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563) หน้า ๑๔๐-๑๔๙.

^๕ ที่มา : https://www.himmapan.com/thai/himmapan_creatures.html เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๗.

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ รูปสิงโตจีน รูปดิณราชสีห์และรูปกษัตริย์ ในกรอบกระจกเหนือบานหน้าต่าง
 ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
 ที่มา : ปริยานุช (๒๕๖๗)

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ รูปกษัตริย์ (ตามจารึก) รูปกษัตริย์และรูปนรสิงห์ ในกรอบกระจกเหนือบานหน้าต่าง
 ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
 ที่มา : ปริยานุช (๒๕๖๗)

๔. สัตว์ประเภทม้า ม้าเป็นสัตว์ที่อยู่คู่มนุษยมาตั้งแต่โบราณกาล และมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ ม้า ในเกือบทุกอารยธรรม ตามตำนานของศาสนาฮินดู เทพแห่งลมได้สร้างม้าขึ้นมา ๔ สายพันธุ์ ทั้งหมดมีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศ วันหนึ่ง ม้าทั้งสี่นี้ได้บุกเข้าไปในเขตของ พระศิวะเพื่อที่จะพบกับม้าสาว ๒ ตัว ที่พระอุมาเทวี (มเหสีของพระศิวะ) เลี้ยง

ไว้ แต่เคราะห์ร้ายโดนผู้เฝ้าสวรรค์จับได้ ม้าทั้ง ๔ จึงถูกตัดเอ็นข้อเท้าที่ทำให้มีฤทธิ์บินได้ จากนั้นองค์ศิเวเจ้าจึง
สาปให้มาเป็นทาสรับใช้มนุษย์ตลอดกาล สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ ยกตัวอย่างเช่น ดุรงค์ไกรสร ดุรงค์บักษิณและ
เหมราอัศดร เป็นต้น

๕. **สัตว์ประเภทแรด** คำว่า “ระมัด” ในภาษาเขมรแปลว่าแรด ระมัดเป็นสัตว์หิมพานต์ที่ มาจากสัตว์ที่มีตัวตนอยู่
จริง แต่อาจจะเพี้ยนไปบ้าง เพราะระมัด หรือแรดเป็นสัตว์ ป่าหายาก ศิลปินไทยในสมัยโบราณไม่รู้ว่าเป็นจริงแล้ว
ระมัดหน้าตาเป็นอย่างไร จึงได้แต่วาดตามคำอธิบาย ระมัดที่ปรากฏในศิลปะไทยจึงดูคล้ายกับตัวสมเสร็จ ซึ่งมี
จมูกเป็นวงสั้นๆ

๖. **สัตว์ประเภทช้าง** ตำนานเกี่ยวกับช้างอาจมาจากความเชื่อของศาสนาฮินดู ที่มีเรื่องเกี่ยวกับช้างเทวบุตรเอราวัณ
สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย เอราวัณ กรินทร์ปักษา วาริภุชชะและช้างเผือก

ภาพจิตรกรรมฝาผนังรูปช้างและสัตว์หิมพานต์ (สิงห์ หงส์และครุฑยุคนาค) ในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม
ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๖)

๗. **สัตว์ประเภทวัวควาย** สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย มังกรวิหคและทรพี / ทรพา

๘. **สัตว์ประเภทลิง** สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ ยกตัวอย่างเช่น กบิลปักษา มัจฉานุและเทพกนิรี เป็นต้น

๙. **สัตว์ประเภทนก** สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ ยกตัวอย่างเช่น อสุรปักษา อสุรวายุพัตร์และนกการเวก เป็นต้น

๑๐. **สัตว์ประเภทสุนัข**

๑๑. **สัตว์ประเภทปลา** สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ ยกตัวอย่างเช่น เหมวาริน กุญชรวาริและมัจฉนาคา เป็นต้น

๑๒. สัตว์ประเภทจระเข้ สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย กุมภีร์นิมิตและเหรา

๑๓. สัตว์ประเภทปู

๑๔. สัตว์ประเภทนาค

๑๕. สัตว์ประเภทมนุษย์ สัตว์หิมพานต์ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย คนธรรพ์และมักกะลีผล

ในวัดสุทัศนเทพวราราม สัตว์หิมพานต์ปรากฏอยู่ในรูปของงานจิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรมและเครื่องประดับ ตกแต่งอาคาร สถานที่ โดยมีเป้าหมายในการจำลองพื้นที่ในอุดมคติ ยกตัวอย่างเช่น เขาพระสุเมรุ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์และชมพูทวีป เป็นต้น ซึ่งการจำลองพื้นที่ดังกล่าวจะไม่มีทางสมบูรณ์ได้เลยหากขาดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้อง กับสิ่งสาราสัตว์ พื้นที่พุทธาวาสของวัดไทยในอดีต คือ พื้นที่ที่มีกฏสร้างขึ้นโดยมุ่งหวังที่จะให้มีสถานะเป็นสัญลักษณ์ของ “เขาพระสุเมรุ” ตามคติพุทธศาสนาให้ปรากฏเป็นรูปธรรมทางสถาปัตยกรรมที่นิยมใช้ในการสื่อความหมายนี้คือการสร้างสัญลักษณ์ของภูเขาขึ้นเป็นหลักประธานของวัดโดยล้อมรอบด้วยพระปราสาททิศและพระระเบียงที่สื่อความหมายถึง “เขาสัตตบริภัณฑ์” ที่โอบล้อมเขาพระสุเมรุและสิ่งสำคัญที่มักขาดไม่ได้เลยคือการสร้างสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์ที่อยู่ใต้ฐานเขาพระสุเมรุ^{๑๐}

ภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม^{๑๑}

ภายในพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม มีงานจิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เขียนด้วยสีฝุ่น มีความประณีตงดงาม จัดได้ว่าเป็นงานชิ้นครูที่ทรงคุณค่า โดยเชื่อว่าภาพชุดนี้ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๔ ภาพจิตรกรรมถูกบรรจุไว้ในกรอบไม้สลักลวดลายพรรณพฤกษาแบบฝรั่ง ประดับอยู่เหนือช่องประตู - หน้าต่างช่องละ ๓ ภาพ รวมทั้งสิ้น ๔๘ ภาพ แต่ชำรุดเสียหายไป ๒ ภาพ จากเหตุการณ์ไฟไหม้บ้านประตูไม้เมื่อปี ๒๕๐๒ ปัจจุบันจึงเหลืออยู่ ๔๖ ภาพ

กรอบของภาพเป็นไม้สัก มีลักษณะ รูปแบบและลวดลายแกะสลักปิดทอง ปรากฏรูปแบบศิลปะแบบตะวันตก ได้แก่ องค์ประกอบของเสากลมที่มีการเจาะร่องเป็นแนวตั้งและตกแต่งบัวหัวเสา แกะสลักลวดลายใบไม้ฝรั่งเรียงประดับปลายเสา การแกะสลักลวดลายตกแต่งส่วนฐานรองรับเสาและลายประดับทับหลังเป็นลายพรรณพฤกษาช่อใบไม้ฝรั่ง (ใบเทศ) รวมไปถึงองค์ประกอบ คิ้วบัวโค้งเว้า ประดับด้วยเม็ดกลิ้งกลมคล้ายกับองค์ประกอบส่วนประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบคลาสสิก ในแต่ละช่องประตู - หน้าต่าง จะแขวนกรอบไม้ชุดละ ๓ กรอบ วางอยู่บนขอบทับหลังประตู - หน้าต่าง กรอบตรงกลางจะมีขนาดใหญ่กว่ากรอบด้านข้าง แต่เนื่องจากช่องประตู - หน้าต่าง มีขนาดแตกต่างกันตามหน้าที่ใช้สอยและการออกแบบสถาปัตยกรรม การกำหนดขนาดของกรอบกระจกให้เหมาะสมกับตำแหน่งติดตั้ง จึงทำให้ขนาดของกรอบกระจกมีความแตกต่างกัน ๓ ชุด ดังนี้

- ชุดที่ ๑ กรอบกระจกประดับเหนือช่องประตูกลางทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง ขนาดรวมทั้ง ๓ กรอบ กว้าง ๓๒๐ เซนติเมตร สูง ๑๙๕ เซนติเมตร

^{๑๐} ที่มา : <https://asacrew.asa.or.th/feature16/> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๗.

^{๑๑} นิยะดา เหล่าสุนทร (ราชบัณฑิต), พีระพัฒน์ สำราญ, ๒๕๖๒, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม**, กรุงเทพฯ : วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร. หน้า ๙๓-๙๔.

- ชุดที่ ๒ กรอบกระจกประดับเหนือช่องประตูข้างซ้ายและขวา ขนาดรวมทั้ง ๓ กรอบ กว้าง ๒๘๕ เซนติเมตร สูง ๑๔๘ เซนติเมตร
- ชุดที่ ๓ กรอบกระจกประดับเหนือช่องหน้าต่าง ขนาดรวมทั้ง ๓ กรอบ กว้าง ๒๔๒ เซนติเมตร สูง ๑๒๔ เซนติเมตร

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ รูปนกเทศ รูปเหมราชและรูปนกอินทรีในกรอบกระจกเหนือบานหน้าต่าง
ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๗)

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ รูปสิงหะพานร รูปกิเลนปีกและรูปมยุระคนธรรพ (ตามจารึก) ในกรอบกระจกเหนือบานหน้าต่าง
ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
ที่มา : ปรียานุช (๒๕๖๗)

ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกเกือบทุกรูปจะมีจารึกอักษรไทย บอกชื่อสัตว์แต่ละตัว อยู่ใต้ภาพรวมทั้งเลขกำกับไว้ แต่อย่างไรก็ตามการจัดกลุ่มภาพเพื่อประดับเหนือประตู - หน้าต่าง ไม่ได้เรียงตามหมายเลขที่ปรากฏบนชื่อภาพ สันนิษฐานได้ว่าอาจจะมีการสลับตำแหน่งเพื่อความเหมาะสมในภายหลังก่อนที่จะนำไปติดตั้งถาวร หรืออาจจะเป็นการสลับตำแหน่งเมื่อคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ในอดีต จากข้อสังเกตการจัดกลุ่มภาพแต่ละชุดเพื่อแขวนติดตั้งนั้น อาจพิจารณาจากรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ที่มีลักษณะคล้ายกันเป็นคู่ เช่น กระบิลปีกขา - มัจฉานุ, ครุฑธวัชบานาค - สุบันธวัชบานาค (ตามจารึก), ทักทอ - คชสีห์, นกเทศ - นกอินทรี (ตามจารึก) เป็นต้น

สำหรับภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกมักไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร เนื่องจากติดตั้งอยู่สูงความระดับสายตา ทำให้มองดูภาพได้ลำบาก ประกอบกับภาพมีการเสื่อมสภาพ เนื่องจากอายุของภาพและการเสื่อมสภาพของกระดาษ การศึกษาภาพสัตว์หิมพานต์จึงเป็นการศึกษาผ่านหนังสือที่บันทึกข้อมูลภาพเหล่านี้เอาไว้ การเยี่ยมชมภาพสัตว์หิมพานต์ในวัดสุทัศนเทพวรารามสามารถชมได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถและพระวิหารหลวง โดยภาพสัตว์หิมพานต์จะถูกวาดแทรกอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังได้อีกทางหนึ่ง